

τάβαση από την πλάνη στην αλήθεια). Στο πέμπτο κεφάλαιο την «Φιλοσοφικών αποσπασμάτων», που αναφέρεται στον μαθητή, ο Κ. γράφει ότι η μετάβασή του από την πλάνη στην αλήθεια, η επανάληψη, είναι ένα ξαναγέννημά του (han fødes igjen ο.π., p. 93), μια δεύτερη γέννηση (*Igjensfødelse*). Πρόκειται για τη μετάβαση από τη δυνατότητα στην πραγματικότητα της ύπαρξης. Εδώ, αποφασιστική για την αιωνιότητα είναι η γέννηση του Χριστού εν χρόνω. Το παράδοξο αυτό, η ανταλλαγή διαστάσεων χρονικών —η αιωνιότητα (Ewigheden) με τη χρονικότητα ή στιγμή (*Øieblikket*)— είναι η απαρχή της αναγέννησης του ανθρώπου μέσω του πόνου και δια της αγάπης (Kjaerligheden). Τελικά η επανάληψη χαρακτηρίζεται ως θρησκευτική κατηγορία και αντιδιαστέλλεται προς τη «μεσολάβηση» (mediation) του Hegel.

Στο δεύτερο μέρος (σ. 231-338) οι δυο έννοιες παρουσιάζονται από τη γνωσιολογική τους άποψη. Η πίστη και η γνώση αντιτίθενται, καθώς η πρώτη είναι υπέρβαση, ενώ η δεύτερη εμμένει. Ανάλογα συμβαίνει αυτό και με τη θρησκευτικότητα Α' και Β'. Εξετάζεται η έννοια του «παράλογου» στην πίστη του Αβραάμ και στον Δον Κιχώτη, και συγκρίνεται ο Κ. με τον Capus: πρόκειται για τη θεία τρέλα σε αντίθεση με τη δαιμονιακή (σ. 276). Ένα θέμα που το απέδωσε εκπληκτικά ο συμπατριώτης του Κ., ο Karl Dreyer στο έργο του *Ο Λόγος* (Ordet). Τέλος αναπτύσσεται διεξοδικά η αντίθεση ανάμεσα στην αλήθεια σαν όλο (Hegel) και στην αλήθεια σαν υποκειμενικότητα (Kierkegaard). Η μελέτη κλείνει με διαφωτιστικά συμπεράσματα και συσχέτιση του δανού φιλοσόφου με την Ορθόδοξη Θεολογία.

Η πολύγλωσση και πολυσέλιδη (σ. 342-69) βιβλιογραφία που παραθέτεται είναι ένα χρήσιμο βοήθημα για κάθε ενδιαφερόμενο.

Η έκδοση είναι πολύ προσεγμένη και, αν εξαιρέσουμε λίγα τυπογραφικά λάθη (π.χ. *Χριστός* αντί *Χριστός*, σ. 188, *είσελεθῖν* αντί *είσελθειν*, σ. 189), πρόκειται για ένα ωραίο βιβλίο.

Η εξαιρετική αυτή εργασία του Μιχαήλ Μ. Μακράκη πρέπει να διαβαστεί όχι μόνο από τους ασχολούμενους με τη φιλοσοφία του Kierkegaard, αλλά και από κάθε πνευματικό άνθρωπο.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΖΗΚΑΣ
ΑΘΗΝΑ

Sören Kierkegaard, *Der Begriff Angst*, Übersetzt mit Einteilung und Kommentar, herausgegeben von Hans Rochol, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1984, pp. I-XCVI, 1-347.

Ο κ. Η. Rochol, διδάκτορας φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου της Βόννης, μαθητής του αείμνηστου Gottfried Martin, επιχειρεί με επιτυχία μια νέα μετάφραση του έργου του Kierkegaard «Η έννοια της αγωνίας» από τα Δανικά στα Γερμανικά. Στη μετάφραση αυτή βοήθησε σημαντικά η σύζυγός του Britta Skott, λέκτορας της δανικής γλώσσας και φιλολογίας, που η μητρική της γλώσσα είναι τα Δανικά.

Στη μετάφραση αυτή ο σ. προτάσσει μια εισαγωγή (I-XCVI), που αποσκοπεί να δώσει μια γενική εικόνα του όλου θέματος και σε άλλους συγγενείς στοχαστές, στο βαθμό που αυτή η εικόνα φωτίζει τον προβληματισμό της έννοιας της αγωνίας. Πρόκειται για μια πολύ εμπειριστατωμένη και διεισδυτική εισαγωγή. Μερικά από τα θέματα που ο σ. πραγματεύεται εκεί είναι: η ηθική έννοια της αγωνίας, όπως αυτή εμφανίζεται στον ήρωα Μεφιστοφελή, η αγωνία ως απειλή της ύπαρξης, η έννοια της αγωνίας στη δυτική σκέψη, η αγωνία μπροστά στο καλό, η αγωνία μπροστά στο κακό κ.ά.

Με τα σχόλια επιχειρεί ο σ. να κάμει κατανοητό λέξη το κείμενο του Δανού φιλοσόφου. Ο σ. δηλαδή με τα σχόλια αυτά, που αναφέρονται σε ευρύτερες συνάψεις, προσπαθεί να εμ-

βαθύνει, να αναλύσει και να διασαφήσει το κείμενο. Μετά από τα σχόλια ακολουθεί μια πλούσια βιβλιογραφία (315-324), ένας κατάλογος κυρίων ονομάτων και πραγμάτων.

Η εργασία αυτή αποτελεί πράγματι μια βαρύτιμη συμβολή στην κατανόηση του έργου «Η έννοια της αγωνίας» του Δανού φιλοσόφου. Πρόκειται για μια πολύ ευσυνείδητη και επιμελημένη εργασία που μαρτυρεί μεγάλο μόχθο και βαθύνοια του συγγραφέα.

ΔΡ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΜΑΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δ. Δημητράκος, *Παιδεία και κοινωνική αναμόρφωση. Μια γκραμισιανή προσέγγιση*, Νεφέλη, Αθήνα 1984, 118 σελίδες.

Στο βιβλίο αυτό εξετάζεται το πρόβλημα της πραγμάτωσης της γνώσης, σ' ένα κοινωνικό σύνολο. Όπως φανερώνει ο υπότιτλος του, η προσέγγιση είναι γκραμισιανή με την εξής έννοια: ξεκινώντας από δύο θεμελιακές έννοιες του Γκράμσι, της *ηθικής και διανοητικής αναμόρφωσης* και του *ιστορικού συγκροτήματος*, η παιδευτική διαδικασία είναι δυνατόν να παρατηρηθεί σαν αναγκαία διαμεσολάβηση ανάμεσα στο άτομο και την κοινωνία για τη δημιουργία ενός *ιστορικού συγκροτήματος* που επενεργεί παιδευτικά στο κοινωνικό σύνολο. Ο σχηματισμός ενός τέτοιου ιστορικού συγκροτήματος (δηλ. ενότητας ανάμεσα στην οικονομική βάση και το πολιτικό και πολιτιστικό εποικοδόμημα) μπορεί να γίνει (και κατά τον Γκράμσι *πρέπει* να γίνει) μέσω μιας γενικής κοινωνικής αναμόρφωσης που έχει παιδευτικό χαρακτήρα. Η κοινωνία αναμορφώνεται στο βαθμό που η συλλογική πρόσκτηση γνώσεων ενσωματώνεται στο κοινωνικό σύνολο. Αυτό οδηγεί στο επόμενο πρόβλημα: τον προσδιορισμό του status της γνώσης που θα επιτελέσει έναν τέτοιο σκοπό. Και επειδή η γνώση αυτή δεν έχει εμβόλιμο, «ινστρουμενταλιστικό» χαρακτήρα (τα αποτελέσματά της όμως δεν είναι πολιτικά ουδέτερα), δε μπορεί να θεωρηθεί ούτε «πολιτική», ούτε ουδέτερη. Πρέπει να θεωρηθεί *ανιδιοτελής*, κατά την έκφραση του Γκράμσι. Πρέπει δηλαδή το status της να είναι «αντικειμενικό». Αυτό το status της «αντικειμενικής γνώσης» είναι δύσκολο νά προσδιοριστεί χωρίς ν' ανατρέξει κανείς στην επιστημολογία του Πόππερ, και μάλιστα της δεύτερης περιόδου του (από το 1972 κι έπειτα).

Με αυτές τις προδιαγραφές, επιχειρείται να προσδιοριστεί η αρχή της παιδευτικής διαδικασίας με βάση την έννοια του *γνωστικού συγκροτήματος*, δηλαδή του εκπαιδευτικού στοιχείου στο ιστορικό συγκρότημα, όπου προϋποτίθεται μια ενότητα γνωστικού υποκειμένου και αντικειμένου, με βάση την «αντικειμενική» (ή «ανιδιοτελή») γνώση.

ΔΡ Α. ΜΠΑΡΤΖΕΛΙΩΤΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

Julia Annas, *An Introduction to Plato's Republic*, Clarendon Press, Oxford 1981, 362 σ.

Τά πλατωνικά έργα, και ιδιαίτερα ή «Πολιτεία», προκαλούν τελευταία αυξημένο ενδιαφέρον μεταξύ των έρευνητών, οι όποιοι επιχειρούν μία νέα έρμηνεία των φιλοσοφικών προβλημάτων που αναπτύσσονται σ' αυτά. Δέν είναι λίγες οι φορές που διακεκριμένοι διανοη-